

SUMMARY**Olena Perelomova****THE FORMATION OF THE LINGUAL IMAGE OF THE WORLD ON THE BASIS OF BIBLICAL AND BELLES-LETTRES TEXTS**

This article deals with the formation of the image of the world of Ukrainians, particularly with the lingual image of the world, mediated biblical and belles-lettres texts as a logical process of entering of Ukrainians into the Christian world and achieving of the corresponded mental features.

Keywords: theolinguistics, linguoculturology, Holy Scripture, intertextuality, bibliocentrism, ethhnolinguistics

Олександр Гужва**СКОВОРОДА:
ЙОГО СПОВІДЬ Є ОДКРОВЕННЯМ**

Розглядаються два найважливіші орієнтири у світоспогляданні Григорія Сковороди: сповідь і одкровення, — що визначають релігійну свідомість як таку і відповідають відтвореному ним образу світу. Цей образ позбавляється трагічної напруги завдяки єднанню людини та Бога.

Ключові слова: сповідь, одкровення, духовна драма, свідомість, подоланий трагізм, симфонія.

Сковорода, незважаючи на зростаючу відстань у часі і потужні спроби осягнення його здобутків, залишається все ще невичерпним і разом із тим актуальним. Невичерпність пояснюється тим, що дослідницьке поле має розширюватися за рахунок дедалі більшого використання не тільки загально-філософських або філологічних джерел, як того вимагає у своєму тлумаченні зміст сквородівських творів, а й невичерпної християнської літератури: Святого Письма, Патристики, що спостерігаємо в найбільш переконливій за своєю налаштованістю на розкриття багатоплановості та ємності думки мислителя праці Леоніда Ушкалова “Григорій Сковорода”^{1,2}.

Дослідники мають торкнутися вистражданої Сковородою ідеї обоження, розкрити поступове сходження до неї мислителя в творах, які й досі дивують неповторністю своєї будови, тоді як шлях до цієї неповторності простежується в обиході християнина.

У зв’язку з тим постає завдання щодо окреслення впливу на його творчість християнських молитов, їх побудови, наявних в їх розгортанні своєрідних осяянь, що сприяють нарощуванню позитиву та зміні емоційного стану.

Необхідним також є усвідомлення значимості і впливів на Сковороду сповідальних мотивів та сповіді як такої, яка, за відсутності практики в житті мислителя, виявлялась у кожній миті його духовного буття та творчості, сприяючи розширенню свідомості. Це розширення свідомості притаманне кожній особі, що стоїть перед вирішенням важливих для неї екзистенційних питань.

Нарешті, сам Сковорода змушує сприймати його твори як одкровення, що є найбільш значимою для віруючої людини формою релігійних текстів, яка дає цілісне релігійне світорозуміння. Сковорода зумів підняти над колізіями власного духовного буття, всі свої зусилля скеровуючи на оновлення людини та світу.

Інтерес до філософсько-релігійних дослідницьких пошуків, що ведуться навколо Сковороди, зумовлюється тим, що, перш за все, йдеться про релігійну свідомість, яка визначає життєву позицію мандрівного філософа і є єдиною можливістю до розуміння його творчості.

Актуальність сковородівського вчення у тому, що воно є порятунком на шляху знеособлення людини, яка втратила ціннісні орієнтири. Це вчення висуває низку життєвих максим, додержуючись яких, людина здатна долати трагізм буття, жити у злагоді з природою та людьми, займатись “сродною працею”, віднаходячи шлях до оновлення власного мислення.

Мета цього дослідження полягає в окресленні сковородівської світоглядної позиції відповідно до ідей, які присутні в християнській православній традиції. Одна з них — це ідея активного буття.

Для багатьох дослідників Сковорода — це перш за все релігійний філософ. Утім, саме в площині релігійно-філософського дискурсу не до кінця виявлений духовно-протестуючі засади філософсько-екзистенційних шукань Григорія Сковороди. В своїх шуканнях Сковорода через містичне одкровення пізнав природу обоження, яку важко розпізнати тим, хто виховувався в умовах войовничого атеїзму, яка несподівано зводить два начала його творчої думки: сповідь та одкровення. У пропонованій статті автор спирається як на праці В. Шинкарука, І. Іваньо, Л. Ушкалова, так і на свої власні розробки.

Результати дослідження. “И даруй нам бодренным сердцем и трезвеною мыслию всю настоящего жития ночь прейти” — ці рядки з вранішньої молитви Василя Великого огортають внутрішній світ християн, виривають їх із тенет розпачу, якого зазнавав і Григорій Сковорода. Так, у листі До Михайла Ковалинського від 23 листопада 1762 року, через день, після того, як йому виповнилось 40 років, Сковорода пише: “Скільки моральної шкоди завдали мені посланці диявола, обманувши мене. Як хитро вони вкрадаються в довір'я, так що тільки через п'ять років ти це відчуєш. Ах! Скористайся хоч

моїм досвідом! Я той моряк, що, викинутий на берег під час аварії корабля, інших своїх братів, яких чекає те ж саме, непевним голосом попереджає, яких сирен і страховищ їм треба стерегтися і куди прямувати. Бо інші потонули і відійшли у вічність. Але, скажеш ти, я можу і сам стати розсудливим під ударами долі. О мій найдорожчий друже! Хіба ти не знаєш, що багато людей зазнають аварії корабля, рятується ж небагато хто — трое із ста. Чи можеш ти ручитися, що ти врятуєшся?”³.

Можливо, тільки листи дають змогу усвідомити усю складність духовного буття Григорія Савича Сковороди. Вже позаду були роки дитинства, перші болісні переживання: смуток за рідною домівкою, а далі розчарування у пошуках себе у житті. Він постійно перебуває у мандрах, ще більше у мандрах по країні знань, його манить до себе природа. І не дивно, що у межах відтворюваних ним поетичних образів постають картини квітучих куточків України, де він пише твори, де його радо зустрічають друзі, яким випало стати опорою і почасти замінити втрачене: все те ж саме — спілкування з рідними. Між іншим, так до кінця і не виявлені його родинні зв'язки. Вік просвітництва змітав минуле: життєвий устрій, зруйновані гетьманство та Січ, волю. Все краще залишалось позаду, десь у мріях.

Здається, Сковорода сторониться перш за все вияву страждань. Вся лавина його почуттів та думок пори його зростання виявилась прихованою і відомою тільки найближчим. Причин такої поведінки могло бути декілька: одна з них йшла від релігійного постулату “смуток — то є гріх”; інша, про яку говорить у наведеному листі Сковорода, стосується посланців диявола, що вкрадаються в довіру; ще одна була спробою подолання трагізму, яка виховала в Сковороді нову людину і навчила його мужності.

В своїй “Симфонії” Сковорода доходить висновку: “Истинное щастіе внутри нас есть. Непрестанно думай, чтоб узнать себе”⁴. Думати — значить творити: в минулому шукати відповідь на екзистенційні насушні проблеми буття. Йдеться про виживання та духовну боротьбу впродовж усієї історії людства:

«Когда хотя самого себе хорошенько узнаешь, изволь знать, что одним взором узнаешь и Христа. Один есть весь вышепомянутый род Авраамль, ни числа 12, ни начала, ни конца не имѣющш, всѣ четырьѣ стороны исполняющій. «Аще кто может, – говорит бог Аврааму, – исчести пѣсок земный, то и / 62 / сѣмя твое изочтет». Впрочем, не конец то, послѣ чего еще нѣчтось слѣдует. Но послѣ сего рода ничего уже слѣдовать не может. Все погибает огнем Божиим, и самыи нечестивых останки, а потому уже и не останки, что не остаются. Не терпит ничто огненнаго лица Божія. Всѣ, как хврастные, горят, кромѣ сего сѣмени, о котором в Исаи: «Яко же небо ново и земля нова, яже аз творю, пребывают предо мною, – глаголет Господь, – тако станет сѣмя

ваше и имя ваше». То ж и в Іеремії: «Возвеселитесь веселієм. Воскликните на главу языков. Слышанно сотворите и похвалите. Рцйте: – Спасе Господь люди своя, останок Израилев». Сей-то род есть ищущих Господа, ищущих лице Бога Іаковля, пред которым никакой язык устоять не может: «Яко огонь сходит от лица его». Из сего богоспасаемаго рода, хоть одного узнав, всѣх узнаешь. Во всѣх их один новый человек, и они в нем, а он во отцѣ своем. Но понеже ни одного из них узнать не можем, то по крайней мѣрѣ узнать самых себе постараемся. Сим образом можем узнать истиннаго человека, «созданнаго по Богу в правдѣ и преподобіи истины».

/ 71 / А се ж то самое есть и живот вѣчный .

«Во всѣх их один новый человек, и они в нем, а он во отцѣ своем». – У своїх пошуках нової людини Сковорода слідує за апостолом Павлом «Перетворюйтесь оновленням розуму вашого» . Здається, тих, хто долав трагізм буття і дбав про оновлення самої людини в новочасну добу, ставало все більше. Проте, навіть найсильніші не могли подолати сумніви, до яких належить, між іншим, і Леся Українка:

Не раз мій голос дико залуна, // Немов серед безлюдної пустині, // І я подумаю, що в світі все мана // І на землі ніде нема святині.

І, може, приведуть не раз прокляті дні // Лихої смерті грізную примару, // І знову прийдеться покинутій мені // Не жити, а нести життя мов кару.

Я знаю се і жду страшних ночей, // І жду, що серед них вогонь той загориться, // Де жевріє залізо для мечей, // Гартується ясна і тверда криця.

Коли я крицею зроблюсь на тім вогні, // Скажіть тоді: “Нова людина народилась”; // А як зломлюсь, не плачте по мені! // Пожалуйте, чому раніше не зломилась! (“О, знаю я, багато ще промчить...”, 16/ IX 1896 р.⁷).

Сковорода долав внутрішні боріння, прокладаючи неповторний шлях у царині духа, обмежуючись у житті лише найнеобхіднішим.

Син малоземельного козака впродовж життя з власності не мав нічого: бандура, флейта, Біблія — ось і весь його скарб, та ще книги, рукописи його творів, яких з часом ставало все більше. Безумовно, він не міг не усвідомлювати, що відсутність маєтності змушує його розпрощатися з надією віднайти себе у межах соціуму, створити сім'ю. Далі, в міру того як він стверджував себе як особистість, у нього ставало дедалі менше можливостей зайняти певну посаду. Не міг він іти на компроміси, не міг відступити від того, що виношував у своїх думках: бути корисним громаді: “я той моряк, що ...інших своїх братів попереджає”. Не міг він відмовитись від світу й прийнявши чернецтво. Його поводитирем ставала його душа. Його свідомість поступово опановувала весь історичний та буттєвий простір, у якому він шукав миру та злагоди для власної душі та усього людства.

Почасти виходом за межі екзистенційної проблеми слугувало навчання (повну довідку про перебування Сковороди у Києво-Могилянській академії надає Леонід Ушкалов), музикування, враження від подорожей: до Санкт-Петербурга, Угорщини, Австрії, Словаччини, Польщі, Італії (див.⁸). Але, безумовно, розширення буттєвого горизонту відбулося завдяки здатності мислителя поєднувати враження від реалій і відносити до них те, що давав йому контекст усїєї європейської культури: ідеї Просвітництва, авторитет розуму, виховання людини, оновлення світу.

Окремо варто зупинитись на тому, що давало Сковороді перебування у стінах створеного митрополитом Петром Могилою навчального закладу. Заслугою Києво-Могилянської академії став загальноєвропейський принцип навчання, що поєднував досягнення античної доби з досягненнями християнського світу. Сковорода почав шукати витоки християнських ідей в філософії та літературі стародавньої Греції та стародавнього Риму. Богопізнання сформуvalo зоряний світ його мрій, який наприкінці 50-х років XVIII ст. став його життєвою відрадою.

Тому і не дивно, що власне слово Сковороди — це прокладання шляху серед складних лабіринтів відомого, щоб засвідчити єднання з православним світом, де “я” виринає тільки в одній можливій максимі: “Ты в мене, я в тебе вселюся” (Псьнь 1-я “Божественных Псьней”).

Сковорода свою власну долю розглядає у межах буття усїєї християнської спільноти. Він також сприймає історію у її сакральних межах: від народження Спасителя до Страшного суду. Над ним тяжіють апокаліптичні видіння, його твори однаково розгортаються у різних сюжетно-змістових планах, де є небеса, рай та пекло. Він веде нескінченний діалог із Творцем світу, він прагне охопити весь духовний простір задля того, щоб віднайти сенс буття⁹.

Сковорода причетний до великої традиції молитвотворення, яка йде від самого Спасителя, що звертався до свого Батька предвічного у Гефсиманському саду перед тим, як прийняти страждання та муки від людей і принести себе заради них у жертву: “Не як я хочу, а як Ти”¹⁰. Молитовна традиція є найважливішою для духовного подвигу кожного з апостолів та отців Церкви. Але важливою вона є й для усього людства, освітленого пришествям на землю Христа. Існують намолені стіни церков і монастирів, весь сакральний простір людських помислів та звершень.

Варто привернути увагу до відтворення молитовного принципу, який можна сприйняти як підняття горизонту думки та зміну емоційних станів від мороку до світла в усій християнській культурі. Цей молитовний принцип присутній в архітектурі та облаштуванні храмів, усїх формах богослужіння та синтезу мистецтв, що супроводжують сакральне дійство. В церковній

музиці, зокрема, що вирізняється щирістю, піднесеністю станів, за доби бароко знаходять втілення афекти на зразок “умілення”, смутку, розп’яття та воскресіння, які закріплювались у музичній практиці в інтонаціях-символах, засобах виразності, що відповідають певним емоційним станам. У барочній та класичній музиці також присутній драматургічний принцип “від мороку до світла”, який освітлює найвизначніші задуми Бортнянського та Веделя, Лисенка та Леонтовича.

І тут також архетипом ставала молитовна практика отримання Божої благодаті, що розривала смутку, закликала до дії: “да не падше и обленившися, но бодрствующе и воздвижени в делание обрящемся готови” (молитва Василя Великого).

Варто зазначити, що нова історія виводить на передній план соціальних перетворень “людину дії” — homo agiens, яка бере на себе відповідальність змінювати світ ціною нещастя багатьох людей. Для Сковороди цей шлях був неприйнятний. І тут він маніфестував гасла, з якими, мабуть, погодився б Імануїл Кант, який прагнув об’єднати народи у своїй праці “Zum ewigen Frieden” — “До вічного миру”. Кант говорить про цивілізовані народи, Сковорода про все людство. Його вчення, яке зростає в усіх його творах, стає справжнім одкровенням для нової та новітньої доби¹¹.

Сковорода власною творчістю доводить своє невпинне зростання як мислителя, певною мірою його свідомість набуває характеру постійного становлення та розширення творчого горизонту. Цього, зокрема, вимагала й естетика бароко, що надавало відкритого характеру композиції та окремому задуму, залучаючи їх до відображення величного образу світу, освітленого жертвою Христа.

Проте ми знову повертаємося до висловленого зауваження, що творча та світоглядна позиція Сковороди опротестовувала і вже не співпадала з відчуттям і усвідомленням того, що він втратив, кожною миттю свого існування і кожним словом своїх творів він визначав те, що набував: здатність йти від сповіді, огорненої смутком, до одкровення, що дає картину поновленої людини та світу. І у цьому полягав прихований войовничий пафос вчення Сковороди. Войовничість змїтала тугу, об’єднувала людей, що віднайшли себе у “сродній праці” і в серці своєму вмістили Бога.

Одкровення як модель світобачення поступово складалось у творах Сковороди. До ознак цієї моделі треба віднести видіння, тобто те, що поставало в свідомості філософа-поета-музиканта і знаходило втілення у лексиці, композиційній та драматургічній будові творів. Як і в найбільш показових формах мистецтва XVII–XVIII століть, з якими був знайомий Сковорода: трагікомедії, опері, симфонії, — у його філософських творах

відбувається невинне розширення оповідного-дієвого простору. Так, «Архистратиг Михаїл» народжується з листа і перетворюється чи не на оперу. Сковорода залучає до свого вселенського простору все нових персонажів, він постійно оперує символами, для нього найважливішим є обов'язковий висновок-апофеоз:

Прощай, огненная бездно! [Прости, западное сонце!] Мы сотворим свѣтъ получшій. Созиждем день веселѣйшій. Да будет свѣтъ – и се бысть свѣтъ («Потоп зміин»).

Сковорода пише свої симфонії, вкладаючи в саме розуміння цього слова досить знаменне тлумачення як злагоди – злагоди поміж людьми, для нього також важливою є злагода у найвищому сакральному сенсі: «СИМФОНІЯ, //Сирьчь Согласіе Священних Слов» (Наркісс // Разглагол о Том: // Узнай Себе).

Тому й повниться його мова голосами різних персонажів, бо всі вони залучені до пошуків істини, яка дарована вищим розумом, вищою любов'ю та силою.

У «Симфонії, нареченная Книга Асхань о познаніи самого себе, 1767» Сковорода одна «картина» (вислів Сковороди) зі Святого Письма – кореспондує з іншою, відбувається грандіозне дійство, яке складається з переростання одного символу в інший, що підіймають глибини змісту самої «Біблії». Персонажі «Симфонії» ті самі, що були в «Наркіссі»: Памва, Антон, Лука, Конон, Филон, Квадрат, Друг, – стають причетними до відтворення світу духовності, що належить усім і складається з думок та осмислення діянь біблійних персонажів.

Сковорода прагне у винайденій ним світоглядній системі відтворити загальне «Я» усієї християнської общини. Сковорода проходить свій шлях духовних страждань у різних своїх творах, скажімо, у «Потопі зміїному» (1791), де знаходимо підняття духовного горизонту від сумніву, мороку до світла.

«Бесѣдуют Душа и Нетлѣнный Дух...

Потоп зміин, Ноев, Божій и Біблія есть то же.

Аще она море, како и не потоп? Взгляньте на Назонову картину потопну: Nat lupus int[er] oves...

Не в сем ли морѣ обуреваются вся вселенная?

Ей, в сем! Ей, вся! «Погрязоша, яко олово во водѣ...» Един мой Израиль, сію пучину прелѣтая, преходит. Един он уловляет жалостну ревность Варухову.

«Кто прейде на ону страну моря и обрѣте премудрость?»

Что есть Біблія, аще не мыр? Что есть мыр, аще не ідол деирскій? Что есть золотая глава ему, аще не сонце? Что есть сонце, аще не огненное море? / 21/

Не оно ли заступило нашу нам гавань тую:

«Се сей стоит за стѣною нашею и глаголет: «Лицемѣре! Почто усумнѣлся еси?»».

Не всѣ ли не преплывшіи мучатся в огненной безднѣ? Не всѣ ли блеют о пеклѣхъ? И кто уразумѣл пекло? Не смѣшно ли, что всѣ в пеклѣхъ, а боятся, чтоб не попасть?

Вот точна сѣнка, мучающая не рѣшивших гадания. «Возволнуются и почити не возмогут». «Ходите во пламенѣ огня вашего».

А мой Ной радуго видит, и потоп прекращается. Что есть прекрасна радуга? Не радость ли есть радуга? Не сонце ли зрит свой образ во зеркалѣхъ вод облачныхъ? Не сонце ли зрит на сонце, на второе свое сонце? На образ образуемый, на радость и на мир твердый? Не туда ли зрит сей вождь наш, не туда ли волхвы ведет? Останься ж, сонце и луна! Прощай, огненная бездно! [Прости, западное сонце!] Мы сотворим свѣтъ получшій. Созиждем день веселѣйшій. Да будет свѣтъ — и се бысть свѣтъ. Да станет сонце и луна! Да станет и утвердится! Да свѣтит во вѣки вѣков! И се ста сонце и луна! Новая луна и сонце. От Бога божественное.

Воспой же, о Исае! Воспой нам пѣснь побѣдную. Се Израиль преиде море!

*Не зайдет бо сонце тебѣ,
И луна не оскудет.
Будет Господь тебѣ свѣтъ твой.
И совершатся дни твои,
Дни рыдания твоего» – (цит. за) .*

Знайомим з біографією Сковороди відомо, що він упродовж життя випадав з тієї системи соціальних відносин, яка встановлювала нерівність людей за майновою ознакою. Мимоволі він відшукував ту єдність між людьми, яка існувала у лоні Церкви як християнська спільнота. Дійшов він до цієї єдності, лише сполучивши усі гілки своєї творчості: музиканта, уставщика церковного хору, композитора, поета, філософа. Разом це була єдність, сформована святоотцівською традицією, коли окрема особа набувала власного значення, відсторонюючись від буденності існування в пошуках вищого початку буття, споріднюючись із Богом. Вся світоглядна парадигма доби бароко, на яку припадає життя та творчість Сковороди, зводить картину всесвіту, спираючись на взаємодію усіх мистецтв, і ця картина є спробою трактування Святого Письма.

Сковорода підхоплює принцип зведення великих творів, він наслідує і жанр трагікомедії від Варлаама Лашевського, Феофана Прокоповича.

Він відкриває зв'язки між усіма сферами духовного буття, об'єднуючи філософію, мистецтво, поширюючи на них сяйво Христової віри. В своїх світоглядних пошуках філософ наближається до найвищої в святоотцівській практиці богодуховенної форми одкровення. За цим принципом зводяться і Наркісс, і Симфонія Асхань, і Потоп зміїн.

Отже, звичайне й незвичайне, молитва, з якою кожна людина входить у життєвий простір, і одкровення, що є важливим для усієї людської спільноти, вказуючи на цілісний образ світу і шлях до цієї цілісності, стають серцевиною його власного буття, що, поступово втрачаючи зв'язок з формами єдності, затвердженими соціумом, ставало зразком високого служіння і об'єднуючим фактором для християнської общини, зберігаючи саму духовність як стрижень існування людства.

1. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. — Х.: Майдан, 2010. — 1400 с.
2. Ушкалов Леонід. Григорій Сковорода // Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів. — Х.: Майдан, 2010. — С. 9–48.
3. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. 1. — С. 252.
4. Там само. — С. 220.
5. Там само. — С. 206.
6. Рим. 12:2.
7. Українка Леся. Твори: У 2 т. — Т. 1: Поетичні тори; Драматичні твори / Упоряд. і приміт. О. Ф. Ставицького; Вступ ст. Л. І. Міщенко; Ред. тому І. О. Дзевєрін. — К. : Наук. думка, 1986. — 608 с.
8. Ушкалов Леонід. Григорій Сковорода... — С. 9–48.
9. Гузва Олександр. Григорій Савич Сковорода та європейський симфонізм // Аспекти історичного музикознавства — IV: Правда фантастики і фантастика правди. Магічне “дев'ять” в історії художньої культури: Збірник наук. праць. — Харків: ХДУМ ім. І. П. Котляревського, 2010. — С. 228–241.
10. Мф. 26,39.
11. Гузва Олександр. Григорій Савич Сковорода та європейський симфонізм... — С. 228–241.
12. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. 1. — С. 136.

SUMMARY

Olexandr Guzha

Skovoroda: his confession is the revelation

Two important landmarks in the world perception by Gregory Skovoroda: confession and revelation — that determine the religious consciousness as such and meet the

reflected his image of the world. This character loses tragic tension due to connection of man and God.

Keywords: Confession, revelation, Spiritual Drama, consciousness, overcome the tragic, symphony.

Василь Яременко

ШЕВЧЕНКОВІ ОСКАРЖЕННЯ В ПОЕМІ “СОН (КОМЕДІЯ)” ЗА ХРИСТІЯНСЬКО-ІСТОРІОСОФСЬКИМ ВИМІРОМ

Досліджуються християнсько-історіософські шари твору Тараса Шевченка “Сон (Комедія)” в їх зіставленні з християнською етикою.

Ключові слова: Христос, містицизм, істина, поняття, теологія, гармонія.

В шевченкознавстві поема “Сон (Комедія)” безліч разів аналізувалася як політична сатира, антиімперський твір¹. “Сон” — се велике оскарження “темного царства” за всі теперішні й минувші кривди України², — зазначав Іван Франко, відносячи твір до політичної поезії. Ігор Качуровський теж іменує цей твір “політичною сатирою у формі видіння”³. Не заперечуючи цієї думки, вважаю, що і даний твір Шевченка важко вбгати в якісь одні рамки. Метою даної статті є часткове з’ясування й християнсько-богословських та історіософських шарів поеми, які тісно переплітаються.

Вже сама назва поеми налаштовує на містичне і, відповідно, релігійне сприйняття. “Містичне почуття — це наближення людини до Абсолюту”⁴ — вважав медієвіст Борис Ярхо. Його учень Ігор Качуровський стверджує, що тільки в епоху Середньовіччя видіння “набуло специфічних ознак літературного жанру”, і вважає, що цей жанр якраз завершує один із вершинних творів світового письменства — поема Данте Аліг’єрі “Комедія” (назва “Божественна” з’явилася пізніше)⁵. Цей твір багатьма розглядається як теологічний і студіюється в католицьких школах. В часи Данте “комедією” називали твір із щасливим закінченням⁶. Шевченко, мабуть, цього не знав, коли в підзаголовку вказав це слово. “І все ж потрактування Шевченкового означення “комедії” тільки в ракурсі політичної сатири видається завузьким, у кожному разі вочевидь недостатнім”⁷, — точно зазначає Юрій Барабаш. І справедливо висновок: поняття “комедія” набуває в даному випадку